

Μακεδονικά

Τόμ. 36 (2007)

Όψεις των ελληνο-βουλγαρικών πολιτικών σχέσεων μετά το Συνέδριο του Βερολίνου – Η αποτυχία μιας ελληνο-βουλγαρικής προσέγγισης (1878-1900)

Σπυρίδων Σφέτας

doi: [10.12681/makedonika.28](https://doi.org/10.12681/makedonika.28)

Copyright © 2014, Σπυρίδων Σφέτας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Σφέτας Σ. (2011). Όψεις των ελληνο-βουλγαρικών πολιτικών σχέσεων μετά το Συνέδριο του Βερολίνου – Η αποτυχία μιας ελληνο-βουλγαρικής προσέγγισης (1878-1900). *Μακεδονικά*, 36, 139–171.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.28>

ΟΨΕΙΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟ-ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ
ΜΕΤΑ ΤΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΟΥ ΒΕΡΟΛΙΝΟΥ – Η ΑΠΟΤΥΧΙΑ ΜΙΑΣ
ΕΛΛΗΝΟ-ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ (1878-1900)

Οι διμερείς σχέσεις Ελλάδας-Βουλγαρίας μετά το Συνέδριο του Βερολίνου επηρεάζονταν από τρία βασικά ζητήματα: τον Ελληνισμό της Ανατολικής Ρωμυλίας, την άρση του βουλγαρικού σχίσματος και την οροθέτηση των σφαιρών επιρροής της Ελλάδας και της Βουλγαρίας στον ευρύτερο μακεδονικό χώρο. Και τα τρία ζητήματα ήταν στενά συνδεδεμένα. Η Ελλάδα είχε κατανοήσει ότι η ημιαυτόνομη Ανατολική Ρωμυλία ήταν μακροπρόθεσμα μια χαμένη υπόθεση, καθώς το νεότευκτο Βουλγαρικό Κράτος θα προσπαθούσε να την προσαρτήσει. Σύμφωνα με τον Οργανικό Νόμο του 1879 η Ανατολική Ρωμυλία ήταν ημιαυτόνομη ηγεμονία με χριστιανό ηγεμόνα που κυβερνούσε με ένα Γενικό Διευθυντήριο, αποτελούμενο από πέντε υπουργούς και τον αρχηγό της Αστυνομίας και της Χωροφυλακής. Προβλεπόταν η ισοτιμία μεταξύ Βουλγάρων, Τούρκων και Ελλήνων, αλλά στην πράξη η ελληνική γλώσσα παραγκωνιζόταν στον δημόσιο βίο· οι διοικητικές και δικαστικές θέσεις δίνονταν κατά κανόνα στους Βούλγαρους και στη συγκρότηση της Χωροφυλακής και της Αστυνομίας συμμετείχαν κυρίως Βούλγαροι. Αλλά και οι Έλληνες που ζούσαν στη Βάρνα, το Μπαλτσίκ και την Καβάρνα (εντός των διοικητικών ορίων της βουλγαρικής Ηγεμονίας) νωρίς απέβησαν θύματα ενός εκβουλγαρισμού, καθώς οι Βούλγαροι άρχισαν να υφαρπάζουν τα σχολεία και τις εκκλησίες. Η Ελλάδα αποφάσισε να στηρίξει τον Ελληνισμό της Ανατολικής Ρωμυλίας (60.000) ως αντίρροπη δύναμη στις βουλγαρικές διεκδικήσεις επί της Μακεδονίας. Η ελληνική θέση για τη Μακεδονία ήταν πλέον σαφής: Η Ελλάδα διεκδικούσε την ιστορική Μακεδονία (το σημερινό ελληνικό τμήμα και τη γραμμή Αχρίδας-Μοναστηρίου-Στρώμνιτσας-Μελένικου) και πάντα ανέμενε από τη Βουλγαρία συγκεκριμένες προτάσεις για τον καθορισμό της διαχωριστικής γραμμής. Αλλά η Βουλγαρία, εμμένοντας στο «ιστορικό» δίκαιο της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, θεωρούσε τη Μακεδονία ως ενότητα και ως βουλγαρική χώρα και αρνούνταν κάθε διαπραγμάτευση για σφαίρες επιρροής. Ήδη στις 27 Ιανουαρίου 1881 η φιλελεύθερη κυβέρνηση του Dragan Cankov επέδωσε την πρώτη διπλωματική διακοίνωση στις Μεγάλες Δυνάμεις, απαιτώντας την εισαγωγή μεταρρυθμίσεων. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο ήταν πρόθυμο να προβεί σε άρση του βουλγαρικού σχίσματος, υπό τον όρο ότι ο Βούλγαρος

Έξαρχος θα εγκατέλειπε την Κωνσταντινούπολη, θα εγκαθίστατο στη Σόφια και η δικαιοδοσία του θα περιοριζόταν στη βουλγαρική Ηγεμονία και ίσως στην Ανατολική Ρωμυλία. Η Μακεδονία –με την ευρύτερη σημασία του όρου– και η Θράκη θα παρέμεναν στη δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Αυτό σήμαινε ότι ο Βούλγαρος Έξαρχος δεν θα μπορούσε να απαιτεί τη χορήγηση σουλτανικών βερατιών για Βούλγαρους επισκόπους στη Μακεδονία. Αν ο Βούλγαρος Έξαρχος δεν δεχόταν τους όρους αυτούς, τότε η Υψηλή Πύλη έπρεπε να αναγνωρίσει τη Βουλγαρική Εκκλησία ως σχισματική και ο κλήρος της να φέρει άμφια, διαφορετικά από αυτά των Ορθοδόξων¹. Το Πατριαρχείο ασκούσε μία οικουμενική πολιτική, ενώ η Εξαρχία ήταν πολιτικός θεσμός με βουλγαρικό εθνοκεντρικό χαρακτήρα, σε πλήρη αρμονία με τις βουλγαρικές βλέψεις στη Μακεδονία. Για τον λόγο αυτό ο Έξαρχος Josef I απέρριψε σχετικές προτάσεις του Οικουμενικού Πατριάρχη Ioachim III κατά την πρώτη του θητεία (1878-1884) για τις προϋποθέσεις της άρσης του βουλγαρικού σχίσματος. Ο Έξαρχος παρέμεινε στην Κωνσταντινούπολη, χωρίς Σύνοδο, και προσπαθούσε πάντα να εξασφαλίσει επισκοπικές θέσεις στη Μακεδονία.

Η κυβέρνηση του Χαρίλαου Τρικούπη συνήψε νωρίς διπλωματικές σχέσεις με τη βουλγαρική Ηγεμονία. Τον Μάιο του 1880 έφθασε στη Σόφια ο πρώτος Έλληνας διπλωματικός πράκτορας (αργότερα η θέση του διπλωματικού πράκτορα αναβαθμίστηκε σε Γενικό Πρόξενο), ο δημοσιογράφος Αναστάσιος Βυζάντιος από την Τεργέστη, ο οποίος στις 30 Αυγούστου 1880 επέδωσε τα διαπιστευτήριά του στον πρώτο ηγεμόνα της Βουλγαρίας Alexander Battenberg. Η άφιξη του Έλληνα διπλωμάτη συνέπεσε με την όξυνση των σχέσεων της Ελλάδας και του Μαυροβουνίου με την Οθωμανική Αυτοκρατορία λόγω του ζητήματος της Θεσσαλίας–Ηπείρου και των αλβανικών περιοχών Plav-Gusinje. Η βουλγαρική κυβέρνηση των Φιλελευθέρων του Dragan Cankon σχεδίαζε να επωφεληθεί της ευκαιρίας και να προσάρτησει την Ανατολική Ρωμυλία. Λόγω της άρνησης των Μεγάλων Δυνάμεων να στηρίξουν τα βουλγαρικά σχέδια για την Ανατολική Ρωμυλία την περίοδο εκείνη η Βουλγαρία παρέμεινε αδρανής². Αλλά όπως είναι γνωστό, η Γερμανία, η Αυστρο-Ουγγαρία και η Ρωσία συμφώνησαν το 1881 στην προσάρτηση της Ανατολικής Ρωμυλίας από τη Βουλγαρία με την προϋπόθεση ότι η Βουλγαρία δεν θα επεκτεινόταν στη Μακεδονία. Η Βοσνία-Ερζεγοβίνη αναγνωρίστηκε ως σφαίρα της επιρροής της Αυστρο-Ουγγαρίας και η Βουλ-

1. Για το ζήτημα αυτό βλ. Χρ. Καρδαράς, *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο και ο αλύτρωτος Ελληνισμός της Μακεδονίας, Θράκης-Ηπείρου μετά το Συνέδριο του Βερολίνου*, Αθήνα 1996, σσ. 89-151.

2. E. Statelova - R. Popov - V. Tankova, *Istorija na bǎlgarskata diplomacija 1878-1913 g*, Sofija 1994, σσ. 13-14.

γαρία της Ρωσίας. Ο ανταγωνισμός Αυστρο-Ουγγαρίας και Ρωσίας για επιρροή στα Βαλκάνια ήταν ιδιαίτερα έντονος μετά το Συνέδριο του Βερολίνου.

Η Αυστρο-Ουγγαρία ενέταξε στη σφαίρα επιρροής της τη Ρουμανία και τη Σερβία του Milan Obrenović, ήλεγχε τις ακτές του Μαυροβουνίου και μέσω της σχεδιαζόμενης κατασκευής της σιδηροδρομικής γραμμής Βιέννης-Θεσσαλονίκης και Βιέννης-Κωνσταντινούπολης (1881) διείσδυσε οικονομικά στη βαλκανική και μακεδονική ενδοχώρα. Η Βουλγαρία, που τελούσε υπό ρωσική εξάρτηση, διέβλεπε τον κίνδυνο κατάληψης της Μακεδονίας από την Αυστρο-Ουγγαρία. Για την αναχαίτιση της αυστριακής διείσδυσης στα Βαλκάνια, η Ρωσία υποστήριξε την ιδέα της συγκρότησης μιας βαλκανικής συμμαχίας Σερβίας, Μαυροβουνίου, Ελλάδας και Βουλγαρίας κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τη σχετική πρωτοβουλία ανέλαβε το 1883 ο ηγεμόνας της Βουλγαρίας Alexander Battenberg και για τον λόγο αυτό θεώρησε αναγκαίο να επισκεφθεί την Αθήνα και κατόπιν την Κετίγνη (Cetinje). Συνομιλώντας με τον Έλληνα Γενικό Πρόξενο στη Σόφια, Κλέωνα Ραγκαβή, για την επικείμενη συνάντησή του με τον Τρικούπη στην Αθήνα, ο Battenberg επισήμανε τον αυστριακό κίνδυνο, τόνισε ότι Ρωσία βλέπει ευνοϊκά τη συγκρότηση μιας βαλκανικής συμμαχίας, αλλά αναφέρθηκε και στην ανάγκη της Βουλγαρίας να έχει εδαφική διέξοδο στο Αιγαίο, αν όχι μέσω Θεσσαλονίκης, τουλάχιστον μέσω Καβάλας³. Ο Ραγκαβής τήρησε συγκρατημένη στάση.

Στην Αθήνα ο Battenberg έφθασε στις 3 Μαΐου 1883, συνοδευόμενος από τον έμπειρο διπλωμάτη και Υπουργό των Εξωτερικών Georgi Vălkonič. Στις συνομιλίες του με τον Τρικούπη ο ηγεμόνας της Βουλγαρίας αναφέρθηκε στον κίνδυνο που συνιστούσε η Αυστρία για τα ελληνικά συμφέροντα και στην ανάγκη συντονισμού ενός κοινού αγώνα των «λαών της Ανατολής» κατά των Οθωμανών, ώστε η Ελλάδα να μη μείνει θεατής των γεγονότων, όπως το 1877/78, και δεν επωφεληθεί από τη νέα ανατολική κρίση⁴. Η ελληνική κυβέρνηση και ο βασιλιάς Γεώργιος έκριναν ότι δεν υπήρχαν προϋποθέσεις για τη συγκρότηση μιας βαλκανικής συμμαχίας και έθεσαν συγκεκριμένα ζητήματα που επηρέαζαν τις διμερείς σχέσεις: 1) Τους ελληνικούς όρους άρσης του βουλγαρικού σχίσματος – στο θέμα αυτό ο ηγεμόνας της Βουλγαρίας δεν έλαβε θέση⁵, 2) την προστασία των Ελλήνων της βουλγαρι-

3. Αρχεία Υπουργείου Εξωτερικών (στο εξής Α.Υ.Ε.), Β/1883, αρ. εγγρ. 217, Ραγκαβής προς Τρικούπη, Σόφια, 31/12.4.1883.

4. Α.Υ.Ε., Β/1883, αρ. εγγρ. 478, Ραγκαβής προς Κοντόσταυλο, Σόφια, 12/25.8.1883. Συνομιλία του Ραγκαβή με τον Battenberg για την επίσκεψή του δεύτερου στην Αθήνα.

5. E. Driault - M. Lheritier, *Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours*, t. IV, Paris 1926, σ. 181.

κής Ηγεμονίας. Σχετικά με την καταπίεση του ελληνικού στοιχείου, ο Battenberg απάντησε ότι και ο ίδιος και η κυβέρνησή του εμποδίζουν ανθελληνικές εκδηλώσεις, αλλά είναι αδύνατον να παύσουν στη Βουλγαρία οι ανθελληνικές ενέργειες, εφόσον και οι Έλληνες στρέφονται κατά του βουλγαρισμού στη Μακεδονία⁶. Σχετικά με τη Μακεδονία ο Vălkonič πρότεινε αόριστα τον καθορισμό της ελληνικής και της βουλγαρικής σφαίρας επιρροής *κατά την εθνολογικήν πλειοψηφίαν*, αφήνοντας την Καβάλα στη Βουλγαρία⁷.

Η κυβέρνηση Τρικούπη, γνωρίζοντας ότι η Βουλγαρία ήταν ρωσικό προτεκτοράτο (στη Βουλγαρία κυβερνούσαν οι Ρώσοι Στρατηγοί Kaulbars και Sabolev) και εκτιμώντας ότι οι βουλγαρικές διεκδικήσεις επί της Μακεδονίας υποστηρίζονταν τότε από τη Ρωσία, δεν έλαβε σοβαρά υπόψη τις προτάσεις του Battenberg και του Vălkonič. Για μια ελληνο-βουλγαρική προσέγγιση η κυβέρνηση Τρικούπη απαιτούσε τη λύση του εκκλησιαστικού και έναν σαφή καθορισμό της ελληνικής και της βουλγαρικής ζώνης στη Μακεδονία. Η αρχική πρόθεση του ηγεμόνα της Βουλγαρίας να έλθει στην Αθήνα μέσω Θεσσαλονίκης και η δήλωσή του ότι θα ενημερώσει τον Τσάρο για τις συνομιλίες του στην Αθήνα εκτιμήθηκαν από τον Τρικούπη ως ύποπτες διπλωματικές κινήσεις.

Στη νέα βαλκανική κρίση του Σεπτεμβρίου του 1885, όταν η Βουλγαρία προσάρτησε την Ανατολική Ρωμυλία, στην Ελλάδα η κυβέρνηση Δηλιγιάννη κήρυξε επισιράτευση, κάλεσε εφένδρους και προέβη σε πολεμικές προετοιμασίες. Ωστόσο, η Ελλάδα δεν μπορούσε να κηρύξει πόλεμο εναντίον της Βουλγαρίας, καθόσον δεν είχε κοινά σύνορα και οι Μεγάλες Δυνάμεις, που στην ουσία είχαν αποδεχτεί την Ένωση, ήταν αντίθετες σε κάθε πολεμική ενέργεια της Ελλάδας. Η κυβέρνηση Δηλιγιάννη καλλιεργούσε μια πολεμική ατμόσφαιρα, ώστε οι Μεγάλες Δυνάμεις να αποζημιώσουν την Ελλάδα με την Ήπειρο λόγω της καταστρατήγησης των αποφάσεων του Συνεδρίου του Βερολίνου. Τον Ιανουάριο του 1886 ο Battenberg έστειλε στην Ελλάδα τον Κλέωνα Ραγκαβή με την αόριστη πρόταση προς τον Δηλιγιάννη για συνεννόηση και καθορισμό των σφαιρών επιρροής στη Μακεδονία⁸. Και ο Δηλιγιάννης και ο Τρικούπης ως αρχηγός της αντιπολίτευσης απέρριψαν την πρόταση. Η ελληνική πλευρά δεν αμφέβαλε ότι επρόκειτο για έναν τακτικό ελιγμό της Βουλγαρίας να καθησυχάσει την Ελλάδα, ώστε η τελευταία να αποδεχτεί την Ένωση και να μην επιδοθεί σε πολεμικές ενέρ-

6 A.Y.E., B/1883, αρ. εγγρ. 478, Ραγκαβής προς Κοντόσταυλο, Σόφια, 12/25.8.1883. Συνομιλία του Ραγκαβή με τον Battenberg για την επίσκεψη του δεύτερου στην Αθήνα.

7. A.Y.E. B/1888, Λογοθέτης προς Στέφανο Δραγούμη, Φιλιππούπολις, 8/21.10.1888. Συνομιλία του Έλληνα Προξένου με τον Vălkonič.

8. Βλ. Παλιγγενεσία (15.8.1891).

γείες. Παρόμοια πρόταση είχε υποβληθεί και στον βασιλιά της Σερβίας Milan Obrenović στις 30 Σεπτεμβρίου για να αποτραπεί ένας σερβο-βουλγαρικός πόλεμος.

Η κρίση της Ανατολικής Ρωμυλίας διευθετήθηκε με την υπογραφή της σύμβασης του Toprhane (5.4.1886). Ο Βούλγαρος ηγεμόνας ορίστηκε και Γενικός Διοικητής της Ανατολικής Ρωμυλίας (προσωπική ένωση). De jure η Ανατολική Ρωμυλία παρέμενε οθωμανική επαρχία, αλλά de facto αποτελούσε πλέον τμήμα του Βουλγαρικού Κράτους. Ο Ελληνισμός υφίστατο μια πολιτική «ειρηνικού» εκβουλγαρισμού με την υφαρπαγή των εκκλησιών και των σχολείων των ελληνικών κοινοτήτων.

Η παραίτηση του Battenberg μετά από ρωσικές πιέσεις τον Αύγουστο του 1886, η εκλογή του μη αρεστού στη Ρωσία Ferdinand ως νέου ηγεμόνα της Βουλγαρίας (Ιούλιος 1887) από τη βουλγαρική Εθνοσυνέλευση, η διακοπή των ρωσο-βουλγαρικών διπλωματικών σχέσεων, η μη αναγνώριση του Ferdinand ως ηγεμόνα της Βουλγαρίας από την Οθωμανική Αυτοκρατορία μετά από ρωσικό βέτο και η άνοδος στην εξουσία του Εθνικο-Φιλελεύθερου Κόμματος υπό τον Stefan Stambulov ήταν εξελίξεις που η κυβέρνηση Τρικούπη παρακολούθουσε στενά. Ο νέος δυναμικός πρωθυπουργός της Βουλγαρίας Stefan Stambulov (1887-1894) έφερε τη χώρα στη σφαίρα επιρροής της Αυστρο-Ουγγαρίας, επιτελώντας ένα αξιοθαύμαστο εκσυγχρονιστικό έργο (σιδηροδρομικό δίκτυο, ανάπτυξη ελαφριάς βιομηχανίας, ίδρυση εμπορικού και βιομηχανικού επιμελητηρίου, ίδρυση του Πανεπιστημίου της Σόφιας κ.λπ.). Ο πολιτικός κόσμος της Βουλγαρίας διχάστηκε σε Ρωσόφοβους και Ρωσόφιλους και ο Stambulov επέβαλε ένα δικτατορικό καθεστώς, καταδιώκοντας την αντιπολίτευση και τους Ρωσόφιλους. Ιδιαίτερη αίσθηση προκάλεσε στην Ελλάδα η εκτέλεση του ταγματάρχη Kosta Panica, ήρωα του σερβο-βουλγαρικού πολέμου, και των συνεργών του μετά την αποκάλυψη ότι ηγείτο ενός φιλορωσικού κινήματος για τη δολοφονία του ηγεμόνα (Φεβρουάριος 1890). Στην Αθήνα η κυβέρνηση Τρικούπη δεν είχε αμφιβολία ότι η Ρωσία θα ανακτούσε πάλι την επιρροή της στη Βουλγαρία, όπου ο λαός, ο κλήρος και το κύριο μέρος του στρατού είχαν φιλορωσικά αισθήματα. Μετά από ρωσικές αντιδράσεις, ο Τρικούπης απέρριψε τις βουλγαρικές προτάσεις στις αρχές του 1887 για τον διορισμό ενός Βούλγαρου διπλωματικού πράκτορα στην Αθήνα⁹. Όσο οι ρωσο-βουλγαρικές σχέσεις ήταν οξυμένες, η Αθήνα δεν φοβόταν βουλγαρικές επαναστατικές κινήσεις στη Μακεδονία.

9. Βλ. V. Men'šikov, «Bolgarskij vopros v russko- grečeskich otnošenijach konca 80-2'ch godov XIX v.», *Balkanskije Issledovanija* 15, *Rossija i Slavjane: Politika i Diplomacija*, Moskva 1992, σσ. 160-161.

Βασικός άξονας της μακεδονικής πολιτικής του Stambulov ήταν η καλλιέργεια φιλικών σχέσεων με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και η υπόθαλψη του εκκλησιαστικού και εκπαιδευτικού έργου της Εξαρχίας, ώστε να ενισχυθεί το βουλγαρικό στοιχείο στη Μακεδονία. Στο πρώτο εξάμηνο του 1890 η βουλγαρική εξωτερική πολιτική επικεντρώθηκε στην έκδοση σουλτανικών βερατιών για εξαρχικούς επισκόπους στη Μακεδονία. Οι ταραχές στην Κρήτη το 1889 και η όξυνση των ελληνο-τουρκικών σχέσεων, αλλά και το χρόνιο προνομιακό ζήτημα, που επηρέαζε αρνητικά τις σχέσεις του Οικουμενικού Πατριαρχείου με την Υψηλή Πύλη, ήταν ευνοϊκοί παράγοντες για την ικανοποίηση των βουλγαρικών αιτημάτων. Η Βουλγαρία απολάμβανε επίσης της υποστήριξης της Αγγλίας και της Αυστρο-Ουγγαρίας. Πα να αποκτήσει την εύνοια της Υψηλής Πύλης η κυβέρνηση Stambulov αποφάσισε να στείλει τον Vălkonič, διπλωματικό πράκτορα στην Κωνσταντινούπολη, σε έκτακτη αποστολή στην Αθήνα. Ο Έλληνας Γενικός Πρόξενος στη Σόφια ενημέρωσε νωρίς το Υπουργείο Εξωτερικών ότι ο Vălkonič θα έθετε βέβαια στην Αθήνα το ζήτημα του διορισμού Βούλγαρου διπλωματικού πράκτορα, αλλά ο κύριος σκοπός της αποστολής του ήταν να βολιδοσκοπήσει την ελληνική κυβέρνηση σχετικά με τη συγκρότηση μιας αντιτουρκικής συμμαχίας, μεταφέροντας όλες τις πληροφορίες που θα συγκέντρωνε στον Μεγάλο Βεζίρη, ώστε η Υψηλή Πύλη να προβεί σε παραχωρήσεις προς τη Βουλγαρία¹⁰. Είναι εντελώς απίθανο η βουλγαρική κυβέρνηση του Stambulov, που είχε επιδοθεί στον αγώνα για την εξασφάλιση εξαρχικών επισκοπικών θέσεων στη Μακεδονία, να εξέταζε ταυτόχρονα σοβαρά και την περίπτωση αντιτουρκικής συμμαχίας με την Ελλάδα.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η «μυστηριώδης» αποστολή του Vălkonič στην Αθήνα ήταν συνδεδεμένη με το ζήτημα της έκδοσης των βερατιών. Ο Βούλγαρος διπλωμάτης, το ταξίδι του οποίου παρουσιάστηκε στον τύπο ως ιδιωτική υπόθεση, έλαβε εντολή από τον Υπουργό Εξωτερικών Georgi Stranski να διερευνήσει τη μελλοντική ελληνική στάση στο Κρητικό Ζήτημα και να εκφράσει τη συμπάθεια της Βουλγαρίας προς την Ελλάδα για την εθνική αυτή υπόθεση. Στην πρώτη του συνάντηση με τον Τρικούπη στις 3 Απριλίου 1890 ο Vălkonič τόνισε ότι η Βουλγαρία βλέπει με ικανοποίηση τον αγώνα του ελληνικού λαού για εθνική ολοκλήρωση και η βουλγαρική κυβέρνηση θα αποδεχόταν την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα ως την καλύτερη λύση, αλλά θα επιθυμούσε και μια συνεργασία μεταξύ των δύο χωρών στα ζητήματα που αφορούσαν τις δύο χώρες. Πρότεινε μια προφορική συνεννόηση με προοπτική τη συγκρότηση μιας ελληνο-βουλγαρικής ή δια-

10. A.Y.E., B/1890, αρ. εγγρ. 60, Μητσάκης προς Στέφανο Δραγούμη, Σόφια 21/3.2.1890.

βαλκανικής συμμαχίας και τον διορισμό ενός Βούλγαρου διπλωματικού πράκτορα στην Αθήνα¹¹. Η ελληνική απάντηση δόθηκε στον Vălkonič στη νέα του συνάντηση με τον Τρικούπη στις 17 Απριλίου. Ο Έλληνας πρωθυπουργός εκτιμούσε ότι η κατάσταση στα Βαλκάνια και τη Μέση Ανατολή δεν επέτρεπε στην Ελλάδα να θέσει δυναμικά το Κρητικό Ζήτημα. Επίσης η Ελλάδα δεν θα επιθυμούσε να εμπλακεί σε ταραχές στα Βαλκάνια λόγω του Κρητικού¹². Ήταν μια κατηγορηματική απόρριψη των βουλγαρικών προτάσεων, αλλά και μια έμμεση επισήμανση της ελληνικής κυβέρνησης, ότι το Μακεδονικό και το Κρητικό ήταν δύο ανεξάρτητα ζητήματα.

Ο Vălkonič παρέμεινε δύο περίπου μήνες στην Ελλάδα, μελετώντας τη στρατιωτική και οικονομική κατάσταση της χώρας. Από την απάντηση της ελληνικής κυβέρνησης, αλλά και από την προσωπική εκτίμηση των δυνατοτήτων της Ελλάδας μετά τη δίμηνη παραμονή του συμπεράνε ότι η Αθήνα δεν ήταν σε θέση να αντιδράσει δυναμικά είτε στη Μακεδονία είτε στην Κρήτη, αν εκδίδονταν τα βεράτια¹³. Αυτό σήμαινε ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν έπρεπε να φοβάται επί του παρόντος υπόθαλψη ταραχών στην Κρήτη από την ελληνική κυβέρνηση λόγω των βερατιών. Στις 5 Ιουλίου 1890 ο Σουλτάνος εξέδωσε τα δύο βεράτια για Βούλγαρους επισκόπους στην Αχρίδα και τα Σκόπια. Το πλήγμα που υπέστη το Οικουμενικό Πατριαρχείο ήταν ισχυρό, διότι η Υψηλή Πύλη αναγνώριζε τη δικαιοδοσία της βουλγαρικής Εξαρχίας στη Μακεδονία. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο κήρυξε «αναστολή τέλεσης θρησκευτικών τελετών» για δύο περίπου μήνες, ενώ στην Αθήνα οι Μακεδόνες οργάνωσαν συλλαλητήρια.

Τα νέα αιτήματα της Βουλγαρίας προς την Υψηλή Πύλη ήταν η υπογραφή μιας κοινής στρατιωτικής σύμβασης για την υπεράσπιση των ευρωπαϊκών κτήσεων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπως και η χορήγηση άδειας για την κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής Sofija-Kjustendil-Skopje¹⁴.

Η βουλγαρική πολιτική στη Μακεδονία είχε πλέον μια δυναμική. Ο Τρικούπης δεν αμφέβαλε ότι η Ρωσία θα ανακτούσε την επιρροή της στη Βουλγαρία, όπως συνέβη στη Σερβία το 1889 με την απομάκρυνση του Milan Obrenović. Σε περίπτωση που η Βουλγαρία περιορχόταν πάλι στη σφαίρα της ρωσικής επιρροής δεν θα μπορούσε να αποκλειστεί η υπόθαλψη εξεγέρσεων στη Μακεδονία από τη Βουλγαρία και τη Ρωσία, ιδιαίτερα αν το Κρητικό Ζήτημα αποκτούσε οξύτητα. Καθώς η Ελλάδα είχε διεκδικήσεις

11. A. Pantev, *Anglija sreštu Rusija na Balkanite 1879-1894*, Sofija 1972, σ. 251.

12. *Ό.π.*, σσ. 252-253.

13. *La Bulgarie* (25.9.1890).

14. Statelova - Popov - Tankova, *ό.π.*, σ. 156.

όχι μονάχα στην Κρήτη, αλλά και στη Μακεδονία, πεποίθηση του Τρικούπη ήταν ότι οι βαλκανικοί λαοί (Μαυροβούνιοι, Σέρβοι, Βούλγαροι, Έλληνες) θα έπρεπε να καθορίσουν τις εθνικές τους διεκδικήσεις, πριν οδηγηθούν σε πόλεμο εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, για να αποφύγουν μία ενδοβαλκανική σύρραξη. Αυτός ήταν ο κύριος σκοπός του ταξιδιού του Τρικούπη ως ηγέτη της αντιπολίτευσης στο Βελιγράδι και τη Σόφια τον Ιούνιο του 1891.

Η πρόταση του Τρικούπη για διανομή της Μακεδονίας μεταξύ Ελλάδας, Βουλγαρίας και Σερβίας έγινε κατά βάση δεκτή από τη σερβική κυβέρνηση του Nikola Pašić. Παρόμοια πρόταση είχε υποβάλει και ο ίδιος ο Pašić στον Stambulov το 1889, χωρίς όμως αυτή να γίνει δεκτή από τον τελευταίο. Στη Σόφια ο Τρικούπης έτυχε θερμής υποδοχής, αλλά ο Stambulov απέρριψε τη βασική ιδέα του Τρικούπη για διανομή της Μακεδονίας. Στην έκθεσή του προς τον Vălkovič (21.6./3.7.1891) ο Stambulov ανέφερε τα εξής για τη συνομιλία του με τον Τρικούπη.

Το συμπέρασμά μου από τη συνομιλία μου με τον Τρικούπη είναι ότι υπάρχει πλήρης συμφωνία για κοινή δράση στη Μακεδονία μεταξύ Μαυροβουνίων, Σερβίας και Ελλάδας και με την κατάλληλη ευκαιρία αυτοί οι λυσσαλέοι λύκοι θα ορμήσουν στο τουρκικό πτώμα. Ο Τρικούπης δεν μου απέκρυψε το σχέδιο της δράσης του... Ισχυρίζεται ότι τώρα ο ελληνικός στόλος είναι τόσο ισχυρός, ώστε ούτε ένας Τούρκος στρατιώτης δεν μπορεί να έρθει στο θέατρο των πολεμικών επιχειρήσεων, κατά συνέπεια η Ελλάδα μπορεί να δράσει με πλήρη βεβαιότητα για επιτυχία... Ο Τρικούπης με διαβεβαίωσε ότι θα έρθει στην εξουσία τον Φεβρουάριο του επόμενου έτους, όμως μου είπε ότι αν η Βουλγαρία προσχωρήσει στη συμμαχία, για να μη χαθεί χρόνος για τη διανομή της Μακεδονίας, αυτός μπορεί να έρθει στη εξουσία τον Δεκέμβριο ή τον Νοέμβριο. Στον Τρικούπη απάντησα ότι βρισκόμαστε σε τόσο δύσκολη κατάσταση, ώστε δεν μπορούμε παρά να είμαστε για τη διατήρηση του status-quo, ότι φοβόμαστε πως σε περίπτωση κάποια σοβαρής συμπλοκής με την Τουρκία η Ρωσία θα επωφεληθεί για να καταλάβει τον Πύργο ή τη Βάρνα και τότε θα χάσουμε το σίγουρο για το υποτιθέμενο. Αν η Βουλγαρία προσχωρήσει στη συμμαχία, θα έχει να φυλάξει ένα μέτωπο 400-500 χιλιομέτρων και οι Τούρκοι θα μπορέσουν πολύ γρήγορα να επιτεθούν στην Ανατολική Ρωμυλία με έναν στρατό 200.000 και προτού εμείς πάροουμε κάτι από τη Μακεδονία, αυτοί θα καταλάβουν τη Ρωμυλία. Θα είναι πολύ καλύτερο για τώρα όλα τα μικρά κρατίδια να καταβάλουμε προσπάθειες ενώπιον της Τουρκίας και των φίλων μας να εισαχθούν στη Μακεδονία οι μεταρρυθμίσεις που προβλέπει η Συνθήκη του Βερολίνου. Αυτό το τελευταίο δεν άρεσε καθόλου στον Τρικούπη. Δεν θέλει μεταρρυθμίσεις στη Μακεδονία, αλλά να τη διαμοιράσουμε. Αυτό για μένα είναι η μεγαλύτερη

απόδειξη για το πόσο έχουμε πετύχει στη Μακεδονία και πόσο οι Σέρβοι και οι Έλληνες είναι απογοητευμένοι που τη χάνουν οριστικά... Να γιατί θεωρώ ότι είναι αναγκαίο να δείτε τον Σουλτάνο και να του εξηγήσετε τον μεγάλο κίνδυνο που απειλεί τη Μακεδονία. Αν δείτε ότι ο Σουλτάνος δεν μπορεί να Σας δεχτεί σύντομα, θα ανακοινώσετε στον Μεγάλο Βεζίρη όλα όσα μου είπε και μου πρότεινε ο Τρικούπης και θα ζητήσετε να δοθεί απάντηση στην πρότασή μας για τη σιδηροδρομική γραμμή *Sofija-Kjustendil-Skorje* και για τη στρατιωτική σύμβαση. Αν σε μια εβδομάδα από τη λήψη της επιστολής μου δεν Σας απαντήσουν θετικά, Σας επιφορτίζω να αποσύρετε τις προτάσεις μας και να δώσετε να γίνει κατανοητό ότι η Βουλγαρία διατηρεί το δικαίωμα πλήρους ελευθερίας δράσης σε περίπτωση μιας περιπλοκής στη Μακεδονία¹⁵.

Για τη βαλκανική περιοδεία του Τρικούπη ιδιαίτερο ενδιαφέρον έδειξε η αγγλική διπλωματία. Μιλώντας με τον Βρετανό διπλωματικό πράκτορα στη Σόφια Ν. Κ. Ο'Κονορ ο Stambulon επανέλαβε ότι η πρόταση του Τρικούπη ήταν απαράδεκτη για τη Βουλγαρία. Η Βουλγαρία θα είχε να αντιμετωπίσει τον οθωμανικό και ρωσικό στρατό και κυρίως η Ελλάδα θα αποκόμιζε εδαφικά κέρδη. Επιπλέον, οι βουλγαρικές διεκδικήσεις συγκρούονταν με τις σερβικές και τις ελληνικές. Αν στη Μακεδονία παραχωρούνταν αυτονομία, συνέχισε ο Βούλγαρος πρωθυπουργός, σε δέκα χρόνια το μεγαλύτερο μέρος της επαρχίας θα ενωνόταν με τη Βουλγαρία, όπως συνέβη με την Ανατολική Ρωμυλία¹⁶.

Και ο Τρικούπης, πριν αναχωρήσει από τη Σόφια, συναντήθηκε με τον Βρετανό διπλωματικό πράκτορα. Ο ηγέτης της ελληνικής αντιπολίτευσης παραδέχτηκε ότι η ελληνική υπόθεση στη Μακεδονία υφίστατο συνεχώς πλήγματα και ότι η Βουλγαρία, που έκανε τεράστια βήματα προόδου, θα μπορούσε να απορροφήσει το μεγαλύτερο μέρος, αν η Ελλάδα παρέμενε αδρανής. Αποκάλυψε ότι κατέληξε σε συμφωνία με τη Σερβία για μια συμμαχία με βάση τη διανομή της Μακεδονίας, ενώ συνάντησε την άρνηση της Βουλγαρίας. Η Σερβία και το Μαυροβούνιο θα μπορούσαν να αποτελέσουν ένα ενιαίο κράτος υπό τη δυναστεία των Νjεγοš . Για την επιτυχή έκβαση ενός πολέμου των βαλκανικών κρατών εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας απαραίτητη προϋπόθεση ήταν η ουδετερότητα των Μεγάλων Δυνάμεων. Καθώς ο πόλεμος αυτός θα διεξαγόταν για να μη περιέλθουν τα Βαλκάνια υπό ρωσικό έλεγχο, ο Τρικούπης υπολόγιζε ότι η όλη επιχείρηση θα

15. Z. Markova – D. Dojnov (επιμ. εκδ.), *Nacionalnoosvoboditelno dviženie na Makedonskite i Trakijskite Bălgari 1878-1944, t. I. Borba za zapazvane na edinstvoto na bălgaskata nacija 1878-1913*, Sofija, Makedonski Naučen Institut, 1994, σ. 237.

16. Βλ. V. Trajkov (επιμ.), *Britanski diplomatičeski dokumenti po bălgarski nacionalen văpros, t. I 1878-1893*, Sofija, Makedonski Naučen Institut, 1993, σσ. 312-313.

είχε την ηθική υποστήριξη της Αγγλίας. Ο βρετανικός στόλος για παράδειγμα θα μπορούσε να παραμείνει ουδέτερος, αν ο ελληνικός στόλος εμπόδιζε τον τουρκικό να μεταφέρει στρατεύματα στη Μακεδονία. Επιπλέον, η βρετανική κοινή γνώμη θα μπορούσε να επηρεάσει τη λήψη των κυβερνητικών αποφάσεων. Προς δυσαρέσκεια του Τρικούπη ο Ο'Κονορ απάντησε ότι η Αγγλία δεν επιθυμεί εχθρικές ενέργειες εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας¹⁷.

Το σχέδιο του Τρικούπη προέβλεπε την ουδετερότητα των Μεγάλων Δυνάμεων και την ευμενή στάση της Αγγλίας και της Αυστρο-Ουγγαρίας σε έναν βαλκανικό πόλεμο, ο οποίος θα αποσκοπούσε στη μείωση της ρωσικής επιρροής στα Βαλκάνια. Κατά τον Τρικούπη η Βουλγαρία του Stambulov δεν θα μπορούσε να μετατραπεί σε μόνιμο ανάχωμα κατά της Ρωσίας και ήταν ορατός ο κίνδυνος να περιέλθει σε ρωσική εξάρτηση, πράγμα που δεν συνέφερε τη Βιέννη και το Λονδίνο. Σε περίπτωση βαλκανικού πολέμου ο βρετανικός στόλος θα όφειλε να παραμείνει ουδέτερος, μη παρενοχλώντας τον ελληνικό στόλο, ενώ η Αυστρο-Ουγγαρία θα έπρεπε να συγκρατήσει τη Ρωσία. Παρόλο που οι Μεγάλες Δυνάμεις δεν ενέκριναν πολεμικές επιχειρήσεις εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και υπήρχαν διενέξεις μεταξύ των βαλκανικών κυβερνήσεων, ο Τρικούπης πίστευε ότι στο μέλλον οι βαλκανικοί λαοί θα εξαναγκάζονταν να συνεννοηθούν, συνειδητοποιώντας την κοινή τους μοίρα και τα κοινά τους χαρακτηριστικά και μη αναμένοντας σωτηρία από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Τις διαφορές μεταξύ των βαλκανικών λαών απέδιδε στην πολιτική οργάνωση κάθε κράτους, στη διαφορετική πολιτική κουλτούρα με την οποία τροφοδοτούνταν οι πολίτες στα εθνικά κράτη. Αν οι βαλκανικοί λαοί συνεννοούνταν και πετύχαιναν την εθνική τους ολοκλήρωση, τότε θα υπήρχαν προϋποθέσεις για τη συγκρότηση μιας βαλκανικής ομοσπονδίας. Η βαλκανική περιοδεία του Τρικούπη επέσυρε τα σχόλια του ευρωπαϊκού τύπου για βαλκανική ομοσπονδία, βαλκανική συνομοσπονδία ή βαλκανική συμμαχία.

Στην Κωνσταντινούπολη ο Vălkonič ενημέρωσε τον Μέγα Βεζίρη για το περιεχόμενο των συνομιλιών του Τρικούπη με τον Stambulov, αλλά ο Σουλτάνος δεν ικανοποίησε τα βουλγαρικά αιτήματα για την υπογραφή μιας βουλγαρο-τουρκικής στρατιωτικής σύμβασης και την κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής Sofija – Skorje¹⁸. Ωστόσο, η φιλοτουρκική πολιτική του Stambulov διάνοιγε πολλές προοπτικές και η Βουλγαρία de facto συμπεριφερόταν ως ανεξάρτητο κράτος. Το 1894 ο Σουλτάνος εξέδωσε άλλα δύο βεράτια για εξαρχικούς επισκόπους στα Βελεσά (Veles) και το Νευρο-

17. *Britanski diplomatski dokumenti, ό.π.*, σσ. 316-317.

18. *Statelova - Popov - Tankova, ό.π.*, σσ. 157-158.

κόπι. Επιδιώκοντας να μετατρέψει τη Βουλγαρία σε ένα σύγχρονο και εθνικά ομοιογενές κράτος, η κυβέρνηση Stambulov ψήφισε το 1891 σχολικό νόμο, σύμφωνα με τον οποίο η στοιχειώδης εκπαίδευση των Βουλγάρων υπηκόων των διαφόρων χριστιανικών δογμάτων όφειλε να γίνεται στη βουλγαρική γλώσσα, καμία ιδιωτική σχολή δεν θα μπορούσε να συσταθεί χωρίς την άδεια του Υπουργού Παιδείας και η βουλγαρική γλώσσα θα διδασκόταν υποχρεωτικά σε κάθε ιδιωτική σχολή. Με τον νόμο αυτό οι θρησκευτικές κοινότητες έχαναν την εκπαιδευτική τους αυτονομία¹⁹. Λόγω της σθεναρής αντίστασης του Ελληνισμού της Ανατολικής Ρωμυλίας και της κυβέρνησης Τρικούπη οι ελληνικές κοινότητες εξαιρέθηκαν από την εφαρμογή του νόμου, αλλά ο νόμος παρέμεινε σε ισχύ και ανά πάσα στιγμή θα μπορούσε να εφαρμοστεί.

Ο Τρικούπης ορθά προέβλεψε ότι η Ρωσία θα ανακτούσε την επιρροή της στη Βουλγαρία. Το 1894 ο Stambulov εξαναγκάστηκε σε παραίτηση από τον Ferdinand και το 1895 δολοφονήθηκε βάνανυσα από Βουλγαρομακεδόνες, υποκινούμενους από το φιλορωσικό λόμπι. Ο νέος πρωθυπουργός Konstantin Stojlov, ηγέτης του Λαϊκού Κόμματος, αποκατέστησε τις διπλωματικές σχέσεις με τη Ρωσία, ο Ferdinand αναγνωρίστηκε διεθνώς ως ηγεμόνας της Βουλγαρίας, ο διάδοχος του θρόνου, πρίγκηπας Boris, βαπτίστηκε Ορθόδοξος και η Βουλγαρία περιήλθε στη σφαίρα της ρωσικής επιρροής. Έτσι, η Ελλάδα δεν είχε πλέον λόγους να μη δεχτεί Βούλγαρο διπλωματικό πράκτορα στην Αθήνα. Τον Δεκέμβριο του 1896 έφθασε στην Αθήνα ως διπλωματικός πράκτορας της Βουλγαρίας ο Petăr Dimitrov, πρώην Δήμαρχος Φιλιππουπόλεως. Ωστόσο, οι προσδοκίες των Βουλγαρομακεδόνων ότι η Ρωσία θα υποστήριζε την αυτονομία της Μακεδονίας δεν δικαιώθηκαν. Μετά το 1896 το κέντρο της ρωσικής πολιτικής ήταν η Άπω Ανατολή. Στη βαλκανική της πολιτική η Ρωσία ενέμενε στη διατήρηση του status-quo, πράγμα που επισημοποίησε σε συμφωνία με την Αυστρο-Ουγγαρία τον Απρίλιο του 1897. Η μακεδονική της πολιτική ήταν αυστηρά ισορροπημένη. Έλαβε σοβαρά υπόψη και τα σερβικά συμφέροντα στη Μακεδονία και προσπάθησε το 1896 να επιτύχει την άρση του βουλγαρικού σχίσματος για να διαφυλαχτεί η ενότητα της Ορθοδοξίας. Οι σχετικές προτάσεις του Nelidov, Ρώσου πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη, ήταν οι εξής: ο Έξαρχος να εγκατασταθεί στη Σόφια, η δικαιοδοσία του να περιοριστεί στη βουλγαρική Ηγεμονία και να συμμετέχει στις εργασίες της Πατριαρχικής Συνόδου της Κωνσταντινούπολης, και ο Πατριάρχης να εκλέγει Βούλγαρους μητροπολίτες στη Μακεδονία από τους υποψήφιους που θα πρότεινε ο Έξαρχος, αλλά μονάχα στις

19. Βλ. Ξ. Κοτζαγεώργη-Ζυμάρη, *Η ελληνική εκπαίδευση στη Βουλγαρία (1800-1914)*, Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 62-63.

επαρχίες όπου οι Βούλγαροι αποτελούσαν την πλειοψηφία. Στις επαρχίες όπου οι Βούλγαροι ήταν μειοψηφία θα υπήρχε Βούλγαρος επίσκοπος²⁰. Η αποδοχή του ρωσικού σχεδίου από τη Βουλγαρία προϋπέθετε την οροθέτηση του ελληνισμού από τον σλαβισμό. Η βουλγαρική πλευρά απέρριψε τις ρωσικές προτάσεις, με το επιχείρημα ότι δεν μπορούσε να εμπιστευθεί στο Οικουμενικό Πατριαρχείο την τύχη του βουλγαρικού στοιχείου της Μακεδονίας²¹.

Η Ρωσία, απασχολημένη με τα προβλήματα της Άπω Ανατολής και έχοντας να αντιμετωπίσει τον ιαπωνικό κίνδυνο, δεν ευνοούσε επαναστατικές ταραχές στη Μακεδονία. Μετά από ρωσική παρότρυνση, ο Stojlov υπέβαλε τον Δεκέμβριο του 1896 στην Ελλάδα και τη Σερβία την πρόταση για την ανάληψη μιας συλλογικής πρωτοβουλίας Ελλάδας, Σερβίας και Βουλγαρίας σχετικά με την εισαγωγή μεταρρυθμίσεων στη Μακεδονία, ώστε αυτή να καταστεί «προνομούχος» επαρχία²². Ήταν στην ουσία μια ρωσική πρόταση που υποβλήθηκε μέσω Βουλγαρίας στην Ελλάδα και τη Σερβία, ταυτόχρονα με την επεξεργασία ρωσικών σχεδίων για κατάληψη της Κωνσταντινούπολης και των Στενών. Η Ρωσία, πριν στραφεί στην Άπω Ανατολή, εκτιμούσε ότι η οξεία φάση του Κρητικού Ζητήματος το 1896 και ο αντίκτυπος των σφαγών των Αρμενίων στην Ευρώπη είχαν δημιουργήσει ευνοϊκό κλίμα για μια δυναμική αντιτουρκική ενέργεια²³. Αλλά τα ρωσικά σχέδια δεν υποστηρίχθηκαν από την Αγγλία και την Αυστρο-Ουγγαρία και τελικά ματαιώθηκαν. Η πάγια ελληνική θέση ήταν ότι πριν από κάθε συλλογικό διπλωματικό διάβημα για μεταρρυθμίσεις στη Μακεδονία έπρεπε να καθοριστούν οι σφαιρικές επιρροές. Τον Μάρτιο του 1897, ενόψει των ελληνικών προπαρασκευών για πόλεμο με την Τουρκία, ο υπουργός Εξωτερικών Αλέξανδρος Σκουζές απάντησε στον Dimitrov ότι η ελληνική κυβέρνηση είναι πρόθυμη για διαπραγματεύσεις με τη Βουλγαρία με αντικείμενο αποκλειστικά τον καθορισμό των ελληνο-βουλγαρικών σφαιρών επιρροής στη Μακεδονία και αναγνωρίζει στη Βουλγαρία το δικαίωμα να έχει διέξοδο στο Αιγαίο²⁴. Το ζήτημα επανέφερε προς συζήτηση ο πρωθυπουργός Αλέξανδρος Ζαΐμης τον Οκτώβριο του 1897, μετά την ήττα της Ελλάδας. Πρότεινε στον Βούλγαρο διπλωματικό πράκτορα να καθορίσουν η Ελλάδα, η Σερβία

20. Βλ. R. Popov, *Balkanskata politika na Bălgarija 1894-1898*, Sofija 1984, σ. 82.

21. *Ο.π.*, σσ. 82-83.

22. *Centralen Dărzaven Istoricheski Arhiv* (στο εξής CDIA), *Fond 322, Opis 1, Arhivna Edinica 4, Stojlov προς Dimitrov*, αρ. εγγρ. 96, Σόφια, 24.12.1896, *Αυστηρώς Εμπιστευτικό*.

23. Για τα ρωσικά σχέδια βλ. N. Danova, «Kăm văprosa za bălgaro-grăckite otnošenija prez poslednoto desetiletie na XIX v.», *Studia balcanica* 12 (1976) 119-120

24. CDIA, *Fond 176, Opis 1, Arhivna Edinica 1008, Dimitrov προς Stojlov*, αρ. εγγρ. 227, Αθήνα, 22.3.1897, *Εμπιστευτικό*.

και η Βουλγαρία τις σφαίρες επιρροής τους στη Μακεδονία, χαρακτηρίζοντας ως ουδέτερη μια ζώνη στη οποία θα είχαν διεκδικήσεις και οι τρεις πλευρές²⁵. Η κυβέρνηση Stojlov απάντησε διπλωματικά στις 13 Νοεμβρίου ότι δέχεται βασικά να συζητήσει το θέμα, αλλά υπό τον όρο ότι η ελληνική κυβέρνηση θα καθορίσει επακριβώς τη γεωγραφική περιοχή που διεκδικεί, όπως και την ουδέτερη ζώνη²⁶. Ένα μήνα αργότερα ο Ζαΐμης άφησε να εννοηθεί ότι η ελληνική κυβέρνηση θα γνωστοποιήσει τα βόρεια όρια της ουδέτερης ζώνης, αλλά αναμένει ότι ταυτόχρονα και η Βουλγαρία θα αποσαφηνίσει τα νότια όρια της ουδέτερης ζώνης²⁷. Τέτοιες υπεκφυγές αποδείκνυαν την αμοιβαία δυσπιστία. Η Βουλγαρία, έχοντας εξασφαλίσει τον Οκτώβριο του 1897 τρία νέα σουλτανικά βεράτια για εξαρχικούς επισκόπους στη Δίβρα (Debar), το Μοναστήρι και τη Στρώμνιτσα λόγω της ουδέτερης στάσης της στον ελληνο-τουρκικό πόλεμο, σε καμία περίπτωση δεν δεχόταν τη λύση της διανομής και απλά ήθελε να βολιδοσκοπήσει τη στάση της Ελλάδας. Η απόρριψη και των ρωσικών προτάσεων για την άρση του βουλγαρικού σχίσματος όπως και η συνεχής εκδίωξη του Ελληνισμού της Ανατολικής Ρωμυλίας είχαν οξύνει περισσότερο τις διμερείς σχέσεις. Η ευνοϊκή για την Ελλάδα τροπή του Κρητικού Ζητήματος μετά το 1897 (αυτονομία της Κρήτης με ύπατο αρμοστή τον πρίγκιπα Γεώργιο, αποχώρηση των τουρκικών στρατευμάτων και εγκατάσταση διεθνών στρατευμάτων) αποτέλεσε για τη Βουλγαρία πρότυπο και για μια ανάλογη λύση του Μακεδονικού. Από τα τέλη του 19ου αι. όλο και εμφανέστερα τα βουλγαρο-μακεδονικά κομμάτια τόνιζαν την ανάγκη μεταρρυθμίσεων στη Μακεδονία κατά το πρότυπο της Κρήτης. Η εξωτερική πολιτική της Βουλγαρίας καθοριζόταν πλέον από τον ηγεμόνα Ferdinand και την ηγεσία του στρατεύματος, στο οποίο ως ομάδα πίεσης δρούσε το βουλγαρομακεδονικό λόμπι των αξιωματικών. Ο ηγεμόνας της Βουλγαρίας έδωσε νωρίς στίγματα του λεγόμενου «προσωπικού καθεστώτος».

Στις αρχές του 20ού αι. η ελληνική εξωτερική πολιτική σε σχέση με τη Βουλγαρία ήταν πλέον σαφής: καμία περαιτέρω προσπάθεια συνεννόησης, καμία πρωτοβουλία για άρση του σχίσματος, διατήρηση του status quo και καλλιέργεια φιλικών σχέσεων με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι φόβοι της κυβέρνησης Θεοτόκη ότι η επανεκλογή του Ioachim III ως Οικουμενικού Πατριάρχη θα ήταν επιζήμια για τα ελληνικά εθνικά συμφέροντα λόγω

25. CDIA, Fond 176, Opis 1, Arhivna Edinica 1008, Dimitrov προς Stojlov, αρ. εγγρ. 591, Αθήνα, 15.10.1897, Εμπιστευτικό.

26. CDIA, Fond 322, Opis 1, Arhivna Edinica 4, Stojlov προς Dimitrov, αρ. εγγρ. 479, Σόφια, 13.11.1897, Εμπιστευτικό.

27. CDIA, Fond 176, Opis 1, Arhivna Edinica, Dimitrov προς Stojlov, αρ. εγγρ. 690, Αθήνα, 13.12.1897, Εμπιστευτικό.

των φιλορωσικών του αισθημάτων δεν δικαιώθηκαν. Επανεκλεγείς στον Οικουμενικό Θρόνο τον Μάιο του 1901 ο Ιοαχίμ ΙΙΙ, λόγω των νέων πολιτικών συγκυριών, εφάρμοσε μια μετριοπαθή εθνική πολιτική, συνάδουσα με τα ελληνικά εθνικά συμφέροντα.

Οι ελληνο-βουλγαρικές σχέσεις υπήρξαν γενικά τεταμένες. Η Βουλγαρία εξελίχτηκε γρήγορα σε έναν δυναμικό αντίπαλο της Ελλάδας. Ήταν επόμενο η ελληνική πλευρά να παρακολουθεί τις εξελίξεις στη Βουλγαρία, όχι μονάχα μέσω της διπλωματικής οδού, αλλά και μέσω της δημοσιογραφίας. Στον ελληνικό τύπο ήταν συχνές οι αναφορές στη Βουλγαρία που παρουσιαζόταν από νωρίς ως μία επικίνδυνη δύναμη για τα ελληνικά συμφέροντα στη Μακεδονία²⁸. Ιδιαίτερα η αλματώδης ανάπτυξη της Βουλγαρίας κατά την περίοδο του Σταμπουλον είχε εντυπωσιάσει τον ελληνικό πολιτικό κόσμο. Στον ελληνικό τύπο του Τρικούπη η επιτυχία των Βουλγάρων να συγκροτήσουν ευνομούμενο κράτος και να διεισδύουν στη Μακεδονία αποδιδόταν στην πειθαρχία που επέβαλε ο Σταμπουλον, την εργατικότητα και την υπομονή του βουλγαρικού λαού – σε αντίθεση με την κομματική δημαγωγία των Ελλήνων πολιτικών, τη στείρα ελευθεροστομία και τον ατομικισμό των Ελλήνων.

«Ἄλλ' ἐκ πολιτικῆς ἀπόψεως ὁ λαὸς τοῦ μέλλοντος ἐν τῇ Ἀνατολῇ εἶνε οἱ Βούλγαροι». Ἡ γνώμη αὕτη φαίνεται ἡμῖν, φυσικῶ τῷ λόγῳ, ἄδικος καὶ μεροληπτικῆ, διαδίδεται ὁμως ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἀποτελεῖ αὐτὴ καθ' αὐτὴν σπουδαῖο παράγοντα ἐπιτυχίας τῶν βουλγαρικῶν διεκδικήσεων. Συγκρινόμενοι οἱ Ἕλληνες πρὸς τοὺς Βουλγάρους, εἰς πρὸς ἓνα εἶνε ἀναντιρρήτως ἀνώτεροι, καὶ τοῦτο οὐδεὶς ἀρνεῖται. Εὐδοκιοῦμεν πλειότερον ἐν ταῖς ἐπιστήμαις, ἐν τοῖς γράμμασι, ἐν ταῖς τέχναις, ἐν τῷ ἐμπορίῳ, ἐν αὐτῇ τῇ γεωργίᾳ, καθάπερ ἀποδεικνύει ἡ περὶ τὴν καλλιέργειαν τῆς σταφίδος ἐπιμέλεια, οὐδὲ παραδέχομαι ὅτι ὁ Σταμπούλωφ εἶνε ὑπέρτερος τοῦ Τρικούπη λόγῳ νοός, γνώσεων, θελήσεως. Ἄλλ' οἱ μὲν Βούλγαροι ὑπέκνυψαν ἀνεκδοιάστως εἰς τὴν σιδηρᾶν τοῦ Σταμπούλωφ χεῖρα, παρ' ἡμῖν δὲ δὲν ὑπάρχει τελειόφοιτος τῇ Νομικῇ Σχολῇ μὴ νομίζων ἑαυτὸν ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ ἀνώτερον τοῦ Τρικούπη μὴ ὦν ἕτοιμος νὰ διακυβεύσῃ τὰ πάντα ὑπὲρ τῆς ἰδίας αὐτοῦ φιλοδοξίας. Ἐλλείπει ἡμῖν ὅλως τὸ πνεῦμα τῆς πειθαρχίας καὶ τῆς συνοχῆς, ὅπερ πολλαπλασιάζει τὰς ἐθνικὰς δυνάμεις, ἡ δὲ πλῆθὺς τῶν ὑπερόχων ἀτομικότητων ἀποβαίνει ἀντὶ καλοῦ κακόν. Ἐκαστος ἐξ ἡμῶν ἔχει ἰδίας ιδέας, ἴδιον πρόγραμμα ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, ἡ σύγχυσις δ' αὕτη τῶν γνωμῶν ἀπολήγει εἰς ἀληθῆ ἐθνικὴν παράλυσιν. Τοῦναντίον ὁ Σταμπούλωφ ἔχει ὑπ' αὐτὸν ἀνθρωπίνην μᾶζαν ἣν

28. Βλ. *Αἰών* (27.4.1883). Σχόλια του Λεωνίδα Μελετόπουλου για την επίσκεψη του Battenberg.

διαπλάθει και κατακυλίνει κατά βούλησιν... Φιλοσοφικάς σκέψεις γεννᾶ και ὁ τουφεκισμὸς τοῦ Πανίτσα. Φαντασθεῖτέ τι θὰ ἐπάθαιεν Ἕλληνας πρωθυπουργὸς τολμῶν νὰ τουφεκίσῃ οὐχὶ ἔθνικὸν ἥρωα, ἀλλὰ τὸν ἔσχατον ὑποδεκανέα... Ἐὰν δὲν μιμηθῶμεν ἐν τῇ συμπήξει τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων τοὺς Βουλγάρους, ἐὰν δὲν ἐμπιστευθῶμεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὴν διεύθυνσιν τῶν τυχῶν τοῦ ἔθνους εἰς ἓνα τὸν ἄριστον, ἐὰν δὲν κατορθώσωμεν νὰ μορφώσῃ καὶ περὶ ἡμῶν ἡ Εὐρώπη τὴν πεποίθησιν ὅτι εἴμεθα ἔθνος ἐμβριθές, πειθαρχοῦν, ἀνδρικόν, θὰ ἐξυπνήσωμεν μίαν ἡμέραν καὶ θὰ ἴδωμεν ἐπαναλαμβανόμενον ἐν Μακεδονίᾳ τὸν σφετερισμὸν, ὅστις διεπράχθη πρὸ πενταετίας ἐν Ἀνατολικῇ Ῥωμυλίᾳ²⁹.

...Ὁ κ. Σταμπούλωφ παρετήρησεν ὅτι αἱ λεγόμεναι συνταγματικαὶ ἐλευθερίαι... δὲν συνεβιβάζοντο οὔτε μετὰ τῆς ἀπλοϊκότητος τοῦ βουλγάρου πολιτοῦ, οὔτε δὲ μὲ τὴν ἀποστολὴν τοῦ βουλγαρικοῦ ἔθνους, ὅπερ σήμερον μάχεται ἀφ' ἑνὸς κατὰ τῶν ὀσσοικῶν ῥαδιοργαγίων, ἀφ' ἑτέρου δὲ εὐρίσκειται ἐπὶ ποδὸς πολέμου ἔτομον κατὰ τῶν Τούρκων, Σέρβων ἢ Ἑλλήνων, ἔχει ἀνάγκη ἰσχυρᾶς κυβερνήσεως, μὴ διασπασομένων τῶν δυνάμεόν του³⁰.

Ἡ διαφορὰ αὐτὴ κουλτούρας των πολιτικᾶ «ανυπότακτων» Ἑλλήνων καὶ των «πειθίμων» εργατικῶν Βουλγάρων ἦταν κοινὸς τύπος στον ἐλληνικό τύπο. Οἱ Ἕλληνες υπερείχαν πολιτιστικά, ἐνῶ οἱ Βούλγαροι εἶνε οἰκονόμοι μέχρι φιλαργυρίας, ἐργατικοὶ καὶ πειθαρχικοί. Δὲν ὑπάρχει πειθαρχικώτερος τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ. Οὕτω κατώρθωσαν νὰ ὀργανωθῶσιν ταχέως καὶ νὰ προοδεύσουν, ἐνῶ ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες παρὰ τὰς τόσας προόδους μας ἐσχηματίσαμεν τὸ πλέον ἀξιοθρήνητον κράτος. Ἀλλ' ἐγγενῆ αἰσθήματα δὲν διακρίνουν τὴν ψυχὴν τῶν Βουλγάρων, οἱ ὅποιοι παραμένουν εἰς τὸ βάθος οἱ παλαιοὶ βάρβαροι. Πλέον ἀχάριστος λαὸς δὲν θὰ μπορούσε νὰ ὑπάρξῃ. Μοῦ ἔκαμεν ἐντύπωσιν ὅτι καθ' ὅλην τὴν Βουλγαρίαν ὀλιγίστας εἶδον εἰκόνας τοῦ Τσάρου, εἰς τὸν ὅποιον ὀφείλουν τὰ πάντα. Πρέπει δὲ νὰ σημειωθῇ ὅτι οἱ Βούλγαροι εὐρέθησαν μίαν ἡμέραν ἐλεύθεροι διὰ ξένων θυσιῶν, ἐνῶ ἡμεῖς κατεστράφημεν διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν ἐλευθερίαν μας, ἐχρειάσθημεν δὲ πολυετῆ κατόπιν ἐξαντλητικὴν ἐργασίαν ἵνα ἐπανορθώσωμεν τὰς μεγάλας ἐθνικὰς συμφορὰς.

Οἱ Ἕλληνες εἶνε ὁ μέγας ἐχθρὸς των. Ὁ μισελληνισμὸς των εἶνε ἀπερίγραπτος. Εἰς τὰ σχολεῖα των διδάσκουν ὅτι ὁ μεγαλύτερος ἐχθρὸς των εἶνε οἱ Ἕλληνες καὶ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Μᾶς κατηγοροῦν ὅτι ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἔχοντες ἡμεῖς τὴν θρησκευτικὴν ὑπεροχὴν, ἠθελήσαμεν νὰ τοὺς ἐξελληνίσωμεν. Θὰ ἦτο εὐχὴς ἔργον, ἂν συνέβαινε τοιοῦτο τί. Διότι θὰ

29. Νέα Ἡμέρα (24.6.1890).

30. Ακρόπολις (12.10.1890).

κατωρθούτο να σχηματισθῆ ἓνα βιώσιμον καὶ μέγα Ἀνατολικὸν Κράτος, ὃ δὲ πολιτισμὸς διὰ τοῦ ἐξαφανισμοῦ τῶν Βουλγάρων δὲν θὰ ἔχανε τίποτε. Τὸ ἐναντίον, διότι σήμερον δὲν γνωρίζωμεν ὁποῖαι συμφοραὶ περιμένουν τὴν Χερσόνησόν μας ἐκ τῶν φυλετικῶν τούτων παθῶν. Ἄλλ' οἱ Βούλγαροι δεικνύονται ἀχάριστοι πρὸς τὴν Μ. Ἐκκλησίαν, ἢ ὁποῖα διέσωσε τὸν ἐθνισμὸν των καὶ τοὺς ἐπροστάτευσε κατὰ τοὺς δυσκόλους χρόνους τῆς τουρκικῆς τυραννίας. ... Ἀφ' οὗ οἱ Ἕλληνες ἱεράρχαι εἶχον τὴν ἐξουσίαν, δὲν ὑπῆρχε δὲ ἀξία τοῦ ὀνόματος βουλγαρικῆ γλῶσσα, ἐζήτουν διὰ τῆς ἐπιβολῆς τῆς ἑλληνικῆς νὰ ἐκπολιτίσουν ἓναν βάρβαρον λαόν. Ἀπλῶς καὶ μόνον. Καὶ ἀπόδειξις, ὅτι τοιοῦτον ἀπέβη εὐεργετικὸν διὰ τοὺς Βουλγάρους, εἶνε, ὅτι οἱ διαπρέποντες σήμερον Βούλγαροι ἐπιστήμονες, ἀρχιερεῖς καὶ πολιτικοὶ εἶνε ἢ ἑλληνικῆς καταγωγῆς ἢ ἐξεπαιδεύθησαν ἑλληνικῶς. Τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα συνετέλεσε περισσότερον τῶν Βουλγάρων εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς Βουλγαρίας, καθὼς καὶ τῆς Ρουμανίας, ὡς ἄλλοτε τῆς Ἰταλίας, καθὼς ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία τοὺς ἔκαμεν χριστιανοὺς ἀπὸ βαρβάρους καὶ τοὺς ἐφύλαξεν κατὰ τὴν τουρκικὴν δουλείαν³¹.

Ὡστόσο, ἡ Βουλγαρία εἶχε μια καταστροφικὴ πορεία. Ἐνα βασικὸ αἶτιο πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ καὶ στη χαρακτηριστικὴ αὐτὴ ἀντίφαση τῆς ἐξέλιξης τοῦ Βουλγαρικῆς Κράτους. Ὅπως στη Γερμανία τοῦ 19ου αἰ. καὶ των ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰ., ἔτσι καὶ στη Βουλγαρία ὁ οικονομικὸς καὶ κοινωνικὸς εκσυγχρονισμὸς δὲν συμβάδισε καὶ με ἓναν «πολιτικὸ» εκσυγχρονισμό, με μια φιλελευθεροποίηση των θεσμών. Γερμανοὶ ιστορικοὶ ἐπισήμαναν τὸν ἀνολοκλήρωτο εκσυγχρονισμό τῆς Γερμανίας. Ἡ εκβιομηχάνιση με τὴ διαρκὴ τεχνολογικὴ τῆς ἐπανάσταση θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε φέρει μαζί της καὶ τὴν ἀνάπτυξιν μιᾶς κοινωνίας ἐλεύθερων καὶ πολιτικῶν υπεύθυνων πολιτῶν, ικανῶν νὰ λαμβάνουν τὶς ἀποφάσεις τους³². Ἀντὶ γι' αὐτὸ ὡς πολιτικὴ κουλτούρα των Γερμανῶν επικράτησε ἡ Obrigkeitkultur. Ἀπὸ τὴν καθυστερημένη κρατικὴ ἀποκατάσταση των Βουλγάρων ἀπέρρεε ἡ ἀνάγκη τῆς βουλγαρικῆς πολιτικῆς ηγεσίας νὰ υπερβεί τὸ χάσμα τοῦ ιστορικοῦ χρόνου, ὥστε ἡ Βουλγαρία νὰ φθάσει καὶ νὰ ξεπεράσει τοὺς γείτονές της καὶ νὰ πραγματοποιήσει τοὺς ἐθνικοὺς τῆς στόχους. Τὸ σύμπλεγμα κατωτερότητας των Βουλγάρων ἐναντὶ των γειτόνων μετατράπηκε σύντομα σε σύμπλεγμα υπεροχής. Μπροστὰ στη μεγάλη αὐτὴ ἀποστολή, ὁ σεβασμὸς τοῦ φιλελεύθερου βουλγαρικῆς συντάγματος τοῦ 1879 καταντούσε ἐπουσιώδες ζήτημα. Τὴ δικτατορία τοῦ Stambulov διαδέχτηκε τὸ «προσωπικὸ καθεστῶς» τοῦ Ferdinand. Ἡ τύχη τῆς Βουλγαρίας ἀφέθηκε στα χέρια τοῦ βασιλιά καὶ μιᾶς ομάδας ἀ-

31. *Νεολόγος* (2.7.1899).

32. Βλ. G. G. Iggers, *Historiography in the Twentieth century* (μτφρ. Π. Ματάλα), Αθήνα 1999, σσ. 95-96.

ξιοματικών, ελεγχόμενων από το βουλγαρο-μακεδονικό λόμπι. Τα πολιτικά κόμματα εκτοπίστηκαν στο περιθώριο. Στους κρίσιμους μήνες μετά τον Πρώτο Βαλκανικό Πόλεμο οι μετριοπαθείς πρωθυπουργοί Ivan Gešov και Stojan Danev δεν είχαν καμία επιρροή στη λήψη των αποφάσεων. Η προσχώρηση της Βουλγαρίας στις Κεντρικές Δυνάμεις έγινε με τη μυστική διπλωματία του βασιλιά και το ζήτημα δεν τέθηκε στη Βουλή.

Τον 19ο αι. δεν υπήρχε άλλο πλαίσιο πολιτικής οργάνωσης εκτός από το ομοιογενές εθνικό κράτος. Οι σχέσεις μεταξύ των βαλκανικών κρατών δεν ήταν παρά αντανάκλαση του είδους των σχέσεων μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών. Αν ο Λεωνίδας Βούλγαρης, ο Zahari Stojanov και άλλα μέλη της «Ανατολικής Ομοσπονδίας» οραματίζονταν μια Βαλκανική Ομοσπονδία, η ουτοπία τους αυτή δεν εξέφραζε παρά έναν πόνο και την αίσθηση της εξασθενούσης βαλκανικής αλληλεγγύης λόγω της δυναμικής του εθνικισμού. Ο Τρικούπης είχε κατανοήσει ότι για να φθάσουν οι βαλκανικοί λαοί στο στάδιο μιας συνομοσπονδίας, έπρεπε πρώτα να βιώσουν την εθνική τους ολοκλήρωση και τον ιστορικό χρόνο του εθνικού κράτους. Σήμερα στο παγκοσμιοποιημένο οικονομικό σύστημα το εθνικό κράτος δεν λειτουργεί με τις παραμέτρους του 19ου και του 20ού αι. και η διαβαλκανική προσέγγιση είναι εφικτή εντός του πλαισίου της Ευρώπης.

ZUSAMMENFASSUNG

Spyridon Sfetas, *Aspekte der griechisch-bulgarischen politischen Beziehungen nach dem Berliner Kongress. Das Scheitern einer griechisch-bulgarischen Annäherung (1878-1900)*.

Die griechisch-bulgarischen Beziehungen waren von drei Hauptfragen beeinflusst. Vom Griechentum in Ost-Rumelien, von der Teilung Makedoniens und von der Aufhebung des Schismas. Es hatte keine Basis für eine Verständigung gegeben, da Bulgarien die Bulgarisierung der Griechen einleitete und die Autonomie Makedoniens als Mittel zur Annexion befürwortete.

Reference:-	PUBLIC RECORD OFFICE	
F. O. 195/1320.	X/J. 6240.	
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION		

Recorder
Ed. Blair

Philippopolis
February 19, 1880

Much alarm among Greeks, so-called National Committee having a short time ago issued orders throughout Province to prevent Bulgarians from dealing with them. Panarctos, Bulgarian Metropolitan has caused letter to be read in churches enforcing that order under pain of excommunication.

Several outrages against Greeks have consequently occurred. Last Sunday two members of leading Greek family narrowly escaped hanging in Bulgarian village close to Philippopolis, while collecting rents. Saved by gendarmes after having been bound and beaten.

Sent to Foreign Office. -

His Excellency
The Right Honble
Sir A. R. Layard, G. C. B.

Reference:-	PUBLIC RECORD OFFICE	
F. O. 195/1320.	X/J. 6240.	
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION		

Recorder
(by pher)

Philippopolis
February 20. 1880

Confidential. The new Director of Justice induced the Governor General to-day to appoint as President of the local Criminal Court a Deputy known to be most violent member of the Local Committee, and who was described to me by Her Majesty's Consul at Bourgas in a despatch of the 27th August last, as the supposed "head of an association of robbers and murderers." (See Blue Book in press, page 65). Director of Finance has compelled the Governor General to withdraw the letter of appointment pending further inquiry. -

Sent to Foreign Office. -

His Excellency
The Right Honble
Sir A. H. Layard, G. C. B.
R. R. R.

W. W. W.

PUBLIC RECORD OFFICE	
Reference:- F.O. 195/1320.	X/J. 624.0.
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION	

Recorded
Cyphes

Philippopolis
February 22. 1830

N° 19. Greek Consul has written officially to the Governor General inclosing translations of two printed documents exhibited to him yesterday and bearing the signature of the President and Secretary of the local National Gymnastic Society. -

One document calls for the list of donations formerly made by the Bulgarians for the construction of a Greek Cathedral in this town; the other prohibits peasants from having dealings with Greeks, or from allowing the latter to enter the villages. -

The penalties are excommunication, imprisonment, bastinado and fines.

His Excellency
The Right Honble
Sir A. H. Layard, G. C. B.
No. 15. St. James's St.

My

Reference:-	PUBLIC RECORD OFFICE	
F.O. 195/1320.	X/J. 6240.	
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION		

My Colleague points out that, either this is being done with the knowledge of the Government, or the latter is unable to administer the law with equality for all races. Without deciding which is really the case, he asks the Governor General, whether he can assure him that the persecution to which the Turks and now the Greeks are being subjected will not reach Hellenic subjects also. In the latter case, it will be his duty to advise them to adopt their own means of defence. —

Sent to Foreign Office
Minister

Reference:-	PUBLIC RECORD OFFICE	
F. O. 195/1320.	X/J. 624-0.	
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION		

Recorder
Cypher

Philippopolis
February 24. 1880

Confidential. The Governor General and Council having treated as incredible and ridiculous the facts stated by the Greek Consul, the Director of Finance produced the original printed proof of the Circular referred to in my telegram #19, and which is now in my possession: -

His Excellency having left the Council without resolving to arrest the Secretary of the Committee and printer, the Director of Finance has written to ask what decision he has taken, hinting that he will resign if arrest and search are not made. -

Unless the Porte is induced to compel
His Excellency the
the Right Honble
Sir A. Ho. Layard, G. C. B.
S/ S/ S/

Reference:-	PUBLIC RECORD OFFICE	
F.O. 195/1320.	X/J. 6240.	
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION		

*the Governor General and Secretary General
to do their duty under penalty of trial for
treason, nothing will be done; the Director
of Finance will resign; and affairs must
be allowed to take their course in this
Province. -*

Sent to Foreign Office.

Michon

Reference:-	PUBLIC RECORD OFFICE	
F.O. 195/1320.	X/J. 6240	
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION		

Notes

Philippopolis,

10 March 1880.

Clair

Mr Simmons returned from inquiry into distress in neighbouring district, reports that Greek shopkeepers complained every where of being ruined in consequence of Circular.

The Bulgarian Mayor of one village told him they would be excommunicated if they dealt with Greeks.

In another village Bulgarians

His Excellency
The Right Honble obtained
Sir A. H. Layard, G. C. B.
& & &

PUBLIC RECORD OFFICE	
Reference:- F.O. 195/1320	X/J. 624-0
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION	

obtained dispensation in favor of a Greek innkeeper who had Bulgarian friends in village.

For twelve days previously Bulgarians were arrested and fined for frequenting the inn.

A Greek apple seller had just been turned out of a village and another rescued by a friendly Bulgarian.
Sent to foreign office.

Wishner

PUBLIC RECORD OFFICE	
Reference— F.O. 195/1320.	X/J. 6240.
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION	

N° 21
/

Phillipopolis
March 7th 1880.

Sir
The Bulgarian Metropolitan has this day written to request me to transmit to your Excellency the enclosed letter denouncing that he had, as telegraphed to your Excellency from this town, addressed a Pastoral letter to the Bulgarian population of Eastern Roumelia inviting them to cease all relations with the Greeks, under penalty of excommunication.

It is perfectly true that the eventual discovery of the original circular by which the Bulgarians of this Province were urged to cease all intercourse with Greeks, proved that the circular in question (the verif. existence of which had been
Sir A. H. Layard f. C. B. Stontly
9th 9th 9th

PUBLIC RECORD OFFICE
Reference:- F. O. 195/1320. X/J. 624.0.
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

stoutly deniech) had been signed, not by His Eminence the Metropolitan, but by Mr. Mateofski, on behalf of the Central Gymnastic Society.

The Greek Consul explained later to the Consular Body at their meeting of the instant that the mention of excommunication and of "his Beatitude" in the rough translation of the circular which he had forwarded to the Governor General was due to the fact that the Priests who had reach the circular to their Bulgarian parishioners had made the latter believe that the circular was an Pastoral letter carrying with it the penalty of excommunication.

To this day, such even in Phillipopolis, Bulgarian traders believe that they will be excommunicated if they sell anything.

PUBLIC RECORD OFFICE
Reference:- F.O. 195/1320. X/J. 624-0.
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

anything to or buy anything from the Greeks!

At the same time the character and the revolutionary tendencies of Monseigneur Panaretos are such that there can be no moral doubt as to his complicity with the agitation that has been organized against the Greeks -

There is indeed almost a proof of that complicity in the first paragraph of the circular which enjoins the Bulgarians to produce evidence of their having contributed towards the construction of the Greek Cathedral in this town.

It is an established fact that His Eminence Monseigneur Panaretos authorized one of his Priests to proceed to the celebration of Divine Service in the Church which

PUBLIC RECORD OFFICE
Reference:- F. O. 195/1320. X/J. 6240.
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

which was forcibly seized from the Greeks on Christmas night last, and there is consequently every reason to believe that the seizure was made at his instigation. The circular shows that the same hand is now directed against the Greek Cathedral.

I have only to add that the Prelate who addresses your Excellency in self justification is notoriously one of the agitators who have hitherto prevented the establishment of peace & security in this Province.

I have the honour to be with the greatest respect

Dear
Your Excellency
Most obedient humble servant
Princian

PUBLIC RECORD OFFICE	
Reference:- F.O. 195/1320.	X/J. 6211-0.
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION	

Philippopolis
March 15, 1880

Serious affray yesterday at
Stannarata between Bulgars and
Greeks on occasion elections for
Council General. Forty Bulgarians
reported injured, of whom ten mortally.
Only a few Greeks wounded. Details
not sufficiently authentic for further
reports.

Everything possible after Circular
of Gymnastic Society
Sent to Foreign Office

Wm. Wm.

His Excellency
The Right Honble
Sir A. H. Layard, G.C.B.
&c. &c. &c.

Reference—	PUBLIC RECORD OFFICE
F. O. 195/1320.	X/J. 6240.
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION	

Recorder
E. W. Blair

Philippopolis
March 25. 1888

Inquiry into Stannofar riot is being conducted by the President of the Gymnastic Society from which Circular ostracising Greeks emanated.

Consequently numerous Greeks, but no Bulgarians, are being imprisoned.

Excitement prevails among Greeks and disorders may ensue. -

Greek Consul has protested and refused to send Dragomanov before such a Court to defend Hellenic subjects.

Sent to Foreign Office

W. Mitchell.